

гравитационных сил. Констатируется, что, как правило, солнечная энергия рассматривается как практически единственный источник ландшафтогенеза, а гравитационный фактор выступает в виде нейтрального фона процессов, инициированных инсоляцией. Между тем, с позиции различения двух масштабных уровней компонентов – микрокомпонентов, связанных преимущественно с электромагнитными процессами, и макрокомпонентов, существенно обусловленных гравитацией, последняя выступает как равно важный фактор ландшафтогенеза наряду с электромагнитными силами, возбуждаемыми инсоляцией. Сделана попытка наметить контуры сложного и противоречивого взаимодействия электромагнитных и гравитационных сил при ландшафтогенезе. На этой основе сделан вывод, что учение о ландшафте, разработанное Н.А. Солнцевым, опирается на представления о ландшафтах как о комплексе макрокомпонентов, а «ряд Солнцева» (от «ведущих» компонентов к «ведомым») – это ряд макрокомпонентов, выстроенный по степени убывания в них гравитационной связности, которая выступает мощнейшим энергетическим фактором ландшафтогенеза. Принцип гравитационного подчинения макрокомпонентов при функционировании и развитии ландшафтных систем – краеугольный камень гравитационной парадигмы учения о ландшафте, разработанного Н. А. Солнцевым.

Ключевые слова. Структурное ландшафтоведение, природные микрокомпоненты и макрокомпоненты, гравитационное и электромагнитное взаимодействие, принцип гравитационного подчинения.

Надійшла до редколегії 12.08.2013

УДК 910.1:911.2

Давидюк М. В.

Інститут географії НАН України

РОЗВИТОК ПОРІВНЯЛЬНОГО ПІДХОДУ У ФІЗИЧНІЙ ГЕОГРАФІЇ

Ключові слова: зіставлення, порівняння, аналогія, історичні етапи, спадкоємне збагачення знань

Вступ. Необхідною передумовою пізнання процесу розвитку будь-якої науки, у тому числі й географічної, є історичні розвідки, спрямовані на з'ясування філогенезу визначальних думок, концептуальних положень, проблемних питань і продуктивних пошукових ідей. У процесно-геочасовому вимірі вони актуалізують змістовну наукову спадкоємність і дають можливість висвітлювати у порівняльно-аналітичному ключі й порівняльно-гуманістичному аспекті історичну пам'ять і результативний розвиток науки. Теоретико-методологічні напрацювання наших великих попередників неодмінно спирались на результати найрізноманітніших порівнянь. Вони залишили нам у спадок не тільки наукові підсумки та рішення, але також і невирішені питання. Частина з них стосується ролі порівняльного методу (підходу) в сучасних наукових дослідженнях. Для їх наближеного або цілковитого вирішення потрібне простеження зв'язку часів у науці. Цільовий дослідницький розгляд таких зв'язків пожвавлює, розвиває і стверджує науку в її поступі. Він актуалізує наукові спадки, включно з порівняльними, осучаснює та випрозорює їх місце й роль у подальших перспективах науки. Тут актуальним є зіставний і поетапний розгляд науково-пізнавальних порівнянь у географії.

ISSN 0868-6939 Фізична географія та геоморфологія. – 2013. – Вип. 4(72)

Загальною **метою дослідження** є розкриття змісту порівняльного підходу в його тривалому часовому розвитку, в історичній аналітичності й гуманістичності трактування порівняльних напрацювань учених, а також обґрунтування сучасної продуктивності і тому важливості порівнянь при їх застосуванні в галузевій і комплексній фізичній географії.

Для досягнення мети дослідження необхідно розкрити науково-пізнавальний теоретико-методологічний зміст порівняльного методу-підходу, розглянути в історичному розвитку поступ порівняльного підходу від його витоків до теперішнього часу та показати ускладнення його наукових завдань, відповідно до шести етапів розвитку порівняльного підходу у природничій географії. В основу періодизації його історичного розвитку покладено фактор часу, оскільки порівняльний підхід розвивався та вдосконалювався водночас із розвитком географічних ідей і знань.

Головними часовими **об'єктами дослідження** є складові послідовності розвитку порівняльного підходу в різні етапи становлення географічної науки.

Етапи розвитку порівняльного підходу в комплексній природничій географії визначено на основі історико-порівняльного аналізу наукових природничо-географічних напрацювань багатьох поколінь дослідників.

Предметами дослідження є з'ясування та історико-наукове відображення розвитку і збагачення змістовного наповнення порівняльних досліджень у комплексній природничій географії на різних етапах її становлення, у різні періоди історії, аж до дієвості у сьогodenній географічній науці, у фізичній географії та ландшафтознавстві.

Сучасне теоретико-методологічне трактування змісту порівняльного підходу в природничій географії присвячено спадкоємності порівняльного природничо-географічного наукового пізнання і теперішньому його теоретичному змісту в порівняльних дослідженнях об'єктів земного простору і часу.

Для належного розкриття дієвого змісту порівняльного підходу його розглянуто в процесі **історичного становлення**. Часовий вимір у науці є альфою та омегою значущості тих складників природження предметів розгляду, які разом спадкоємно розвивають і збагачують наукові знання. Спадкоємність – необхідна передумова розвитку науки, поряд із її творчим збагаченням. Важливе методологічне правило спадкоємності – відстеження і збереження дієвості достовірного ядра знань за принципом актуалізму. Спадкоємність і актуалізм – істотні невід'ємні частини порівняльно-історичного методу і порівняльно-географічного підходу в цілому. Завдяки їм він зберіг свою науково-пізнавальну дієвість від найдавніших часів зародження і розвитку природничої науки дотепер.

Природознавчо-географічна історія порівняльного підходу у його тривалому історичному розвитку нараховує шість етапів його становлення. Історико-порівняльний аналіз численних наукових джерел дає можливість вийти на важливі методологічні вказівки, ідеї, сформульовані дослідниками минулого, які не втратили свого актуалістичного значення і дотепер. Характерними рисами

змісту порівняльних досліджень є: добір об'єктів за прийнятною їх порівняльністю відповідно до обраних критеріїв – зовнішньої (фізіономічної) та внутрішньої (структурно-сутнісної) подібності; порівняльне співвіднесення відповідних зовнішніх і внутрішніх рис порівнюваних об'єктів, за формулою Ф.Н.Мількова (1990): що, де, коли, у якому стані, у яких взаємозв'язках порівнюється; визначення ступеню подібності чи розмежування явищ, властивостей, зв'язків, ареалів і кореляції їх прояву; відображення виявлених схожостей і відмінностей, відповідно до сутності порівнюваних об'єктів; формування системи засобів вираження результатів порівнянь і зіставлень, наочних (якісного і кількісного змісту, включно з різними діаграмами й ізолініями) та уможлядно абстрактних, аж до умовиводів за аналогіями і картографічних моделей об'єктів.

Аналіз фактичного матеріалу з праць знаних географів-дослідників дає численні приклади застосування й історичного розвитку порівняльного підходу. Він засвідчує, що формування та вдосконалення поступу порівняльного підходу триває водночас із розвитком усієї географії і навіть природознавства в цілому. Із плином часу цей підхід настільки розвинувся, що став присутнім і застосованим на всіх рівнях наукових досліджень. Його визначальна й результуюча роль полягає перш за все у тому, що він як універсальний і наскрізний підхід пронизує своїми методологічними й теоретико-прикладними складовими всю науково-пізнавальну структуру географії, від елементів порівняння (серед них вагомим та результативним є порівняльне зіставлення), аж до численних засобів, прийомів, адаптованих методів і методик, в основі яких лежить виявлення природних аналогій та формування умовиводів за аналогією. Це широкий спектр застосування порівнянь, які, реалізовані переважно індуктивно-дедуктивним шляхом, – пронизують і збагачують усю методологію географічної науки. При цьому, як правило, за наявності достатньої кількості різноманітних зіставних даних, кількісного і якісного фактажу, матеріалів спостережень, концептуальних географічних думок, ідей та умовиводів, створюються нові наукові знання. Серед них особливу наукову цінність будуть мати ті, що вибудовані та набуті евристично для теорії і практики, у поєднанні та інтеграції різних наукових галузей і напрямків знань.

Порівняльно-тлумачна аналітика наукових напрацювань є дієвим наочним та уможлядним методологічним прийомом сучасних природничих досліджень. Порівняльний аналіз застосовують до географічних об'єктів і знань про них. Порівняння об'єктного змісту здійснюють при діагностуванні пізнаваних реалій. Порівняння предметного змісту здійснюють при систематизації та узагальненнях знань про ті реалії.

Із використанням географічних порівнянь можна визначити, з'ясувати на певний історичний час і прогнозувати надалі тенденції змін об'єктів і їхніх станів, аналізувати закономірності розвитку й подальшої взаємодії суспільства і природи. Порівнюючи природні й антропогенізовані об'єкти, виокремлюють антропогенну складову реалій та гуманістичну складову наукових знань про них. Порівнюючи різні часові стани одних і тих же об'єктів, окреслюють динаміку їхніх змін і прогнозують їх розвиток на перспективу.

Порівняльний метод-підхід є неодмінним складником вирішень найактуальніших прикладних завдань природознавства. Виконання їх оптимізується застосуванням ландшафтознавчої основи та багатого природничо-географічного досвіду порівняльних досліджень.

Етапи розвитку порівняльного підходу у природничій географії відображають розвиток порівняльного підходу, в ті часи –ще методу, при висвітленні характеристик природи вченими-філософами доантичного стародавнього світу, в античній географії і в природознавстві середньовіччя.

В доантичний час зародження і становлення методу порівнянь (*етап I*) на його основі відбувалося узагальнення уявлень про певні місцевості з оточення людей, про місця їх мешкання і промислів у навколишній природі. Зміст методу полягав у найпростіших зіставленнях, але навіть сягав уявлень про можливі далекі терени, схожі на відомі.

Характерні риси *античного* поступу порівняльного підходу (впродовж *етапу II*) були зумовлені мало впорядкованим описовим змістом природничих знань того періоду. Тоді географи уявляли світ у межах Ойкумени, вони більше реєстрували доступні факти. Але порівнювані античні знання у своїй сукупності відігравали важливу світоглядно-довідкову роль, слугуючи інтересам торгівлі й військової справи (Ю.К. Єфремов, 1987). В античній географії поєднувались порівняльний тлумачно-описовий і художній виклад. Елементи випадково виявлених емпіричних закономірностей сусідили з теоретичними і практичними узагальненнями геопросторового і часового змісту, переважно зародковими.

У *середньовіччі* (*етап III*) тривали описові традиції природознавства. Проти античного часу вони були приглушені і значно поступались періоду Відродження. Епоха Великих географічних відкриттів дала можливість пізнати загальну картину земної природи лише в найголовніших рисах. Але й тоді в ній враховували численні кількісні дані – про відстані, кількість мешканців, метеорологічні й економічні показники тощо. Це давало зіставні відомості про різні території та було одним із витоків формування порівняльно-географічного методу досліджень і характеристик. У описах траплялися спроби пояснень спостережених явищ – із розкриттям причин їх виникнення та історії, але на тодішньому рівні науки все те ще не склалось у методологічно зрілу систему (Ю.К. Єфремов, 1987). Науково-порівняльні напрацювання середньовічних географів дали нові яскраві й переважно достовірні описи природи і народів різних країн. Їхні тодішні змалювання дали нам можливість порівнювати теперішні стани природи з минулими і вивчати її еволюційні зміни. У пізньому Середньовіччі і в період Великих географічних відкриттів відроджувались географічні ідеї учених античності: землезнавчі, країнознавчі, кліматологічного та загальногеографічного змісту. У тісному зв'язку з порівняльним методом розвивався метод географічного картографування.

Розуміння земних явищ і процесів у їх сукупності і в порівнянні зумовило широке загальноземлезнавче узагальнення та осмислення дослідницького предмету й змісту географії, дало потужний поштовх для

подальшого розвитку природничо-географічних наук, зокрема розширило межі пізнання, горизонт цих можливостей і спроможність методик порівняльного підходу. У XVIII ст. настали нові умови для застосування порівняльного підходу в географії на новому пізнавальному рівні.

Розвиток порівняльного методу в період класичної географічної науки (*етап IV*) розкриває характерні риси поступу порівняльних досліджень і збагачень науки завдяки їм в іноземних і вітчизняних описах землезнавчо-країнознавчого змісту.

Послідовно відстоював матеріалістичну теорію пізнання світу М. В. Ломоносов. Він застосовував елементи порівнянь та аналогії при вивченні зв'язків природних явищ і компонентів природи і першим у світі подав геопросторові гомології (берегів): використав порівняльний метод для наукового географічного прогнозування (Ю. Г. Саушкін, 1948).

Художній порівняльно-географічний опис природи розвивали А. Гумбольдт, Семенов (Тян-Шанский), Е. Реклю, Лев Мечніков. Порівняльне комплексне вивчення тіл і явищ цілісної природи у їх взаємозв'язку, зумовленості і причинності представили у своїх працях Ломоносов, Гумбольдт, Ріттер, Ратцель. Збагачення порівняльного підходу кількісними засобами і показниками відображень забезпечили Гумбольдт, Абіх, Ленц, Ратцель. Закономірним був перехід від опису і порівняння об'єктів до прагнення відкрити закон, геопросторово-антропічного змісту: воно простежується у працях Ріттера. За Ріттером, синтез досягається порівнянням окремих частин для знаходження в них загального та особливого (К.К.Марков та ін., 1973). Порівняльний аналіз карт розвивав Пешель. Завданнями викладання географії, навчальними посібниками і відображенням у них ролі порівнянь і аналогій опікувалися Ріттер, Пютц. Прагнення охопити головне в рельєфі Землі і пояснити його через порівняння було органічним у наукових працях Ломоносова, Палласа, Гумбольдта, Абіха і Карпінського. Традиційний регіональний синтез і географічні описи різних частин світу, в переважній більшості порівняльні й аналітичні, продовжують збагачувати країнознавство (П.Е.Джеймс і Дж.Мартін, 1988).

В суто вітчизняних природничих напрацюваннях класичного періоду порівняльний метод розвивали і вдосконалювали у розвитку кожної з тих галузевих наук, які передували докучаєвським комплексним ученням. З порівняннями й аналогіями галузеві науки збагачувались новими змістовними описами. Географічні описи виходили з порівнянь спочатку інерційних, далі процесних об'єктів і набували перших системних рис [П.С. Кузнецов, 1997]. У порівняннях класичного етапу зароджувались елементи некласичного системного підходу.

Інші методи та підходи – порівняльно-морфологічний, генетичний, порівняльно-історичний – теж зародилися у час класичного етапу і є невід'ємними складниками порівняльного підходу. І докучаєвський географічний метод (підхід) фактично виріс із порівняльного методу, збагаченого історико-генетичним і комплексним підходами. Некласичним природничо-географічним напрацюванням передувала діяльність учених-

новаторів Н.М.Сибірцева, А.М.Краснова, А.І.Воєйкова, Д.Н.Анучина, П.І.Броунова.

Зокрема, оригінальна геоморфологічна гіпотеза безлісся степів А.М.Краснова опрацьована при порівняльному вивченні степової природи у різних частинах світу. Використовуючи порівняльний географічний метод і метод аналогій, А.М.Краснов дійшов висновку, що можливо створити «Японію» у Колхиді та вирощувати там чай. В реалізованій ним співтворчості людини з природою вгадувалось майбутнє конструктивної географії.

Взірцями комбінованого порівняльного аналізу є численні капітальні праці А.І.Воєйкова. Він вивчав фізичну сутність і причинний зв'язок природних явищ, одним із перших звернув увагу на проблему взаємодії людського суспільства і природи.

Д.Н.Анучін, використовуючи порівняльний метод і метод аналогії, збагатив зміст лімнології, геоморфології, країнознавства і досвід педагогічної діяльності.

Дослідницька і просвітницька діяльність, глибокі наукові праці корифеїв природознавства класичної доби забезпечили могутній поштовх до подальшого неklasичного застосування порівняльного методу (підходу) вже в комплексній фізичній географії.

Порівняльний підхід у неklasичній і постнеklasичній фізичній географії розкриває нові задіяння і збагачення порівнянь на тлі широких спадкоємностей.

Наприкінці ХІХ ст. внаслідок широкого застосування докучаєвського порівняльного методу (підходу) були закладені дослідницькі основи сучасної фізико-географічної науки *неklasичного періоду*. Цей досвід застосування порівняльного методу склав *етап V*.

Сам В.В.Докучаєв і його учні реалізували порівняльний метод і в комплексному підході, і в генетичному зв'язку мертвої та живої природи, і в зональному аспекті досліджень. Їхні праці й твори кількох видатних їхніх сучасників уже належать етапу V.

П.І.Броунов, застосовуючи складові порівняльно-географічного методу, у 1910 р. подав найкраще на той час визначення зовнішньої земної оболонки, яку вивчає фізична географія. У роботі 1928 р. він запропонував нову основу класифікації кліматів земної кулі – баричний рельєф, тобто розподіл атмосферного тиску. Сукупні поєднання кліматоутворюючих факторів, переважно зумовлені баричним рельєфом, впливають на природні зональності, за Броуновим – орографічну, ґрунтову, рослинну.

Порівняльний аналіз матеріалів польових спостережень і стаціонарних досліджень та аналогії дали можливість Г.М.Висоцькому прийти до фізико-географічних узагальнень із комплексним відображенням природних процесів у степових ландшафтах, із розкриттям функціонально-динамічних аспектів і механізмів – сезонного ходу фено- і метеоявищ, вологообміну, створення і розкладу органічних речовин (А.Г. Ісаченко, 1953).

Характерні особливості поступу порівняльного підходу у ХХ ст. можна представити так. Вітчизняний розвиток комплексної природничої географії в її неklasичному етапі істотно збагатився новими знаннями,

цінними кількісними даними, цілком зіставним фактажем та різноманітними фактичними матеріалами. Це досягнуто завдяки комплексним і системним, різноплановим і зокрема, польовим дослідженням ландшафтної оболонки, що здійснені методами некласичної доби. При цьому порівняльно-географічний метод розвивався і вдосконалювався як багатогранний за своїм ідейно-глибинним змістом, у тому числі гуманістичний соціальний за спрямування, що простежується в численних природознавчих працях.

Багаті методичні спроможності сучасного розвитку природничої науки не оминають порівняльного підходу. Актуальні у своїй спадкоємності аналітичні і синтезні узагальнення завжди слугували дослідникам завдяки використанню порівнянь, навіть недоусвідомлених (якщо про порівняння не йдеться). Бо саме порівняння дають можливість виявляти, поглиблено вивчати складні природні явища у їх сукупності, пізнавати функціонально-динамічний механізм циклічної дії єдиного природного процесу. Пояснювати тенденції його поступу, виявляти природні закономірності у процесі системного дослідження ландшафтної оболонки, отримувати інформативні дані треба, оцінюючи, зіставляючи їх між собою та поетапно порівнюючи. Це дає можливість адекватніше тлумачити фізико-хімічний, біотичний і соціальний зміст процесів у ландшафтах, робити обґрунтовані узагальнення та висновки. На такій же порівняльній основі розробляють різні природничі періодизації, типізації, класифікації, районування ландшафтних комплексів. При цьому виявляють вплив на природні утворення антропогенних чинників, вибудовують експертні ландшафтознавчі прогнози.

Порівняльний метод (підхід) у некласичному етапі свого розвитку пройшов складний шлях, аж до вивчення і тлумачного пояснення картографічних символів і мовних образів, до систематизації та узагальнення результатів досліджень.

При належному усвідомленні важливості порівняльного підходу, зокрема при вивченні об'єктів дослідження та на етапі формулювання пояснень і узагальнень, цей підхід цінують майже на одному рівні з системним підходом (Ю.Г.Сімонов, 1984).

Застосування порівнянь при аналізі результатів наукової діяльності окремих учених засвідчує перспективну *гуманістичну спроможність* цього підходу. Персоніфікована рефлексія істотно доповнює наукові результати дослідників різних часів. До того ж за сухим аналізом результатів роботи вчених не зникають унікальні особливості їхньої праці, їхніх індивідуальностей як творців і особистостей.

Наукові праці некласичної доби, збагачені різноманітними порівняннями, продуктивно слугуватимуть для подальшого розвитку географічної науки. Але, за В.С.Преображенським (2001), потрібно підвести під традиційний просторово-порівняльний метод нову, точнішу базу, яка ґрунтується на вимірах численних і статистичних, і динамічних фізичних, хімічних та біотичних характеристик елементів природи і природних процесів.

Інші актуальні завдання фізичної географії, зумовлені часом та антропогенними впливами на формування наукових знань, тепер вирішують можливості постнекласики.

Географічні порівняння залишаються істотними і для постнекласичної доби (етап VI). Це пошуково-дослідницький рівень, вони переважно уможливають, складені новими за своїм змістом природничо-географічними й зокрема ландшафтознавчими знаннями. Цей етап розвитку галузевої та комплексної фізичної географії використовує найновіші геоінформаційні технології із застосуванням якісних і кількісних даних багатьох гуманітарних і точних наук. Але він теж потребує порівнянь, зіставлень, оцінювань ландшафтів, їхніх властивостей і станів. Окремих порівняльних характеристик переважно якісного антропічного змісту потребують гуманістичні властивості ландшафтів, які в означеннях мають міждисциплінарно-географічний зміст.

Висновки. Розкриття процесу становлення змісту порівняльного методу й підходу в природничо-географічних дослідженнях потрібно здійснювати в його найпереконливішому просторово-часовому розвитку, в поєднанні географічної та історичної аналітичності з гуманістичністю трактувань результатів окремих учених. Найзмістовнішими порівняльно-географічними напрацюваннями стали здобутки обґрунтованих застосувань порівняльних досліджень при виконанні завдань галузевої та комплексної природничої географії ХХ століття.

Науково-пізнавальний теоретико-методологічний зміст порівняльного методу й підходу, представлений у його історичному розвитку, відображає поступ порівняльного підходу від його витоків до теперішнього часу і показує закономірне ускладнення його наукових завдань, можливостей і результатів. У природничій географії цей процес склала історична єдність шести етапів розвитку порівняльного підходу: доантичного, античного, середньовічного, класичного, некласичного, постнекласичного. Упродовж кожного етапу порівняльний підхід розвивався і вдосконалювався водночас із розвитком географічних ідей і теорій.

Загальний теоретично-онтологічний зміст порівняльного підходу полягає у з'ясуванні того, що порівнюють: щодо порівняльності й співвідношень об'єктів, сутностей і властивостей з метою отримати дані про ступінь їх відповідності чи невідповідності між собою, про рівень їх схожості чи несхожості, подібності чи неподібності, аналогічності чи неаналогічності, збіжності чи розбіжності усього порівнюваного.

Загальний пізнавально-методологічний зміст порівняльного підходу полягає у з'ясуванні того, як порівнюють, у багатьох можливостях наукових обґрунтувань, визначень і відображень різних мір фізіономічних, структурних, інваріантних, процесних, сутнісних зіставлень, співвіднесень і поєднань усього порівнюваного. Прояви тих відповідностей і єдностей чи їх відсутність науковці фіксують і якісно, і кількісно, – як тісноту подібностей і аналогій та різного змісту кореляції. Кількісні показники аналізують математично (статистично).

Передумовами витоків (початків) застосування порівняльного методу й підходу, за результатами антропічної історії та аналітичного вивчення

протонаукових природничих і географічних напрацювань, були потреби життєво-ресурсних, виживально-безпекових і пізнавально-знансєвих забезпечень існування людини на перших етапах її суспільного розвитку, з часів збиральництва.

Зародження порівняльного підходу як засобу наукового пізнання відбулось у додисциплінарний – натурфілософський період розвитку науки. Його можна ототожнити з усім тривалим доантичним періодом, а далі з античним і середньовічним періодами розвитку і застосування порівняльного підходу. Розвиток підходу і характерні риси його застосування на кожному з етапів історичного становлення науки, включно з теперішнім, можна виявити лише в широкому часовому розгляді загальних закономірностей і особливостей змісту кожного етапу.

Загальні закономірності змісту, розвитку і застосування порівняльного підходу полягають у пізнаваності матеріального світу, який оточує людину, в порівнянності й оцінюваності його дискретних цілісних частин, що є екосередовищами людини.

Особливістю змісту, розвитку і застосування порівняльного підходу, яка вирізняє його з-поміж інших міждисциплінарних підходів, є те, що з його використанням були приведені в систему численні розрізнені факти, встановлені взаємозв'язки і геопросторові закономірності в ландшафтному середовищі людини та побудовані відповідні стрункі системи конкретно-наукових природничо-географічних знань.

Закономірності й особливості змісту етапів розвитку порівняльного підходу такі.

Для *доантичного етапу* розвитку порівняльного підходу були характерні всі чуттєві зіставлення і застосування порівнянь для забезпечення найнагальніших ресурсних потреб виживання людини в її середовищі та для продовження її роду.

Античний етап характерний формуванням порівняльно-географічних описів країн, країв, теплових поясів і окремих компонентів природи безвідносно їхніх кількісних даних, із відзначенням різної родючості земель, забезпечення питними водами, іншими життєво важливими природними ресурсами та з першими спробами районування – виокремленням сфрагід у межах Ойкумени. Були висловлені прозорливі глобалістичні аналогії щодо наявності ще не відкритих земель, в т. ч. – поясу земель, населених людьми у південній півкулі. На тлі обмежених пізнавальних засобів античної науки порівняльний метод вирізнявся своїми можливостями і використанням як один із найрезультативніший у тодішньому науковому і практичному пізнанні світу.

Середньовічний етап відзначався вибіркоким переданням, збереженням і накопиченням наукових знань. Із пізнанням нових країн і відкриттям нових материків збагачення науки численними новими відомостями поглибило потребу застосування порівнянь як окремого методу дослідження. Середньовічні вчені порівнювали земні предмети і явища у їх сукупностях, що готувало ґрунт для дисциплінарного розвитку наук. В цей

період зросла роль карти як носія інформації, отриманої в результаті геопросторових зіставлень водно-земних тіл і явищ.

Етап класичного розвитку наук із його поділом на окремі дисципліни був прямим результатом поглиблення додисциплінарної науки порівняльними дослідженнями певних груп об'єктів. Класичний етап відзначився збагаченням порівняльного методу прийомами історичного, генетичного, морфологічного аналізу порівнюваних об'єктів. Він також дав перший досвід використання порівнянь як допоміжного, а не основного методу, – попутно забезпечуючи розвиток знань для некласичної науки.

Етап некласичного розвитку наукових порівнянь був найпродуктивнішим для різноманітних їх застосувань, для формування збагачених ними спрямувань пізнавальних досліджень і нових засобів пізнання, для подальшого розвитку можливостей географічних порівнянь. Відбулось усвідомлення визначальної значущості порівняльних досліджень для розвитку системного підходу, а з ним і для діалектики (протилежності виявляють, порівнюючи). Порівняння використовували як основу для співвіднесень, кореляцій, типологій, систематизацій, класифікацій, картографувань і районувань, міждисциплінарних екологічних оцінювань. Тоді ж на тлі всебічного збагачення методологічного апарату некласичної науки тривало свого роду відсторонення порівняльного методу від групи найавторитетніших дослідницьких засобів. Та це не позначилось на його реальній актуальності і результативній дієвості. За висловом В.М.Пащенко, порівняльним підходом продовжують користуватися як повітрям, майже поза усвідомленням.

Етап постнекласичного розвитку наукових порівнянь відзначився сприятливими умовами для нових напівусвідомлених застосувань порівняльного підходу в наукових забезпеченнях суто постнекласичних досліджень – екоеволюційних (підтримуваного розвитку), синергетичних, фракталлогічних, ноосферологічних. Для постнекласики характерна значущість усього антропічного і суб'єкт-об'єктна єдність. А порівняння, при всій об'єктивності порівнюваних реалій, - це суто атропічна процедура, виконувана суб'єктом-дослідником, зацікавленим у пізнавальному наближенні до істини.

Дієвість порівняльного підходу у прикладних фізико-географічних і зокрема ландшафтознавчих дослідженнях збагачує їх об'єктно-предметні спектри.

Давидюк М. В. Розвиток порівняльного підходу у фізичній географії. В роботі розкрито сучасне теоретико-методологічне і прикладне трактування місця, ролі та змісту порівняльного підходу в природничій географії. Обґрунтовано виокремлення шести етапів становлення порівняльного методу (підходу) від витоків і зародження в доантичний час до розвитку в античний і середньовічний додисциплінарні періоди історії науки і в класичний, некласичний і постнекласичний етапи дисциплінарної історії географічної науки. Порівняння є дієвим дослідницьким методом-підходом природничо-наукового пізнання явищ і процесів на всіх етапах їх вивчення, від польових спостережень, аналізувань і діагностувань станів об'єктів – до синтезувань, узагальнень та обґрунтувань їхніх головних закономірностей.

Ключові слова: зіставлення, порівняння, аналогія, історичні етапи, спадкоємне збагачення знань.

Davydyuk M. Development of comparative approach in physical geography. The paper deals with modern theoretical-methodological and applied interpretation of the place, role

and content of comparative approach in physical geography. It is grounded definition of six stages of comparative approach (method) formation – from its origin in Pre-antique times to its development in Antique and Medieval stages of history of science and classical, non-classical and post-non-classical stages of history of geographical science. Comparison is an effective research method-approach of physical-geographical learning of processes and phenomena at all stages of their research – from field observations, analysis and diagnosis of objects state to synthesis, generalization and substantiation of their main regularities.

Keywords: matching, comparison, analogy, historical stages, hereditary enrichment of knowledge.

Давидюк Н.В. Развитие сравнительного подхода в физической географии.

Работа посвящена рассмотрению поэтапного исторического становления и развития содержания и средств применения сравнительного метода (подхода) в отечественной физической географии. В работе обоснована правомерность выделения шести этапов становления сравнительного метода: доантичного, античного, средневекового, классического, неклассического, постнеклассического. В работе показано, что сравнительный метод (подход) – сложное и продуктивное научно-познавательное средство, непреходяще актуальное во все времена. Его применение позволяет более адекватно отразить, оценить, синтезировать и обобщить результаты практически всех исторически унаследованных и современных методов изучения природных и изменённых ландшафтов, их компонентных и комплексных составляющих и функционально-динамических разновременных состояний. Сравнение является действенным средством естественно-научного познания ландшафтных явлений и процессов на всех этапах их изучения, от полевых наблюдений, анализирований и диагностирований состояний объектов – до синтезирования, обобщений и обоснований их главнейших закономерностей.

Ключевые слова: сопоставление, сравнение, аналогия, исторические этапы, преемственное обогащение знаний.

Надійшла до редколегії 04.11.2013

УДК 911.2:551.4

Килимчук А. Ю.

*Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського*

**ДО ПИТАННЯ ПРО МІСЦЕ АНТРОПОКОМПОНЕНТУ
В ФУНКЦІОНУВАННІ ЛАНДШАФТНИХ СИСТЕМ**

Ключові слова: коеволюційна парадигма, ландшафтна система, антропокомпонент, антропогенна екосистема

Вступ. На початку ХХІ ст., згідно *коеволюційної парадигми*, до якої еволюціонувало сучасне антропогенне ландшафтознавство, усі ландшафтні системи розглядаються як «природні», із включеними до них біосоціальними (антропо-) та технокомпонентами і, відповідно, ідентифікуються як просто «ландшафти». Виходячи з цього, будь-які процеси, що відбуваються в ландшафті, в тому числі за участі не тільки людини, а і техніки – розглядаються як природні [1].

Постановка проблеми. Спираючись на коеволюційну парадигму, і високогірне озеро, і шламосховище – є природними ландшафтами, відмінними між собою лише мірою задіяння антропо- та технокомпонентів.

ISSN 0868-6939 Фізична географія та геоморфологія. – 2013. – Вип. 4(72)